

Mellékletek:

A Királyi Országos Gyűjtőfogház béruradalmának működése 1925-1945

A Tisztelt Értéktár Bizottság 2021 áprilisában ismerte meg gróf Nemes János uradalma gazdálkodásának részleteit és már akkor igényként fogalmazódott meg, hogy szerencsés lenne a két világháború közötti időszak másik nagy felsődabasi székhelyű egysége, a „Rabgazdaság” működését is megörökíteni.

Elöljáróban érdemes rögzíteni, hogy Magyarországon a 20. század elején a szabadságvesztés-büntetés végrehajtása tekintetében az elítélt egészségét nem kímélő korábbi, gyakorlatilag rabszolgamunka helyett mindinkább a nevelő-javító célzatú foglalkoztatás került előtérbe. Kedvező hatása alapján ekkor terjedt el a mezőgazdasági munkáltatás, melyet előzőleg csak szórványosan alkalmaztak. Rabgazdaságokat, kertészeket hoztak létre nagyobb ingatlanokat bérelve: 1920-ban Miklapusztán (Pest megye), 1922-ben Szügy községben (Nógrád megye), 1923-ban Nyíregyházán és 1925-ben a bennünket érintő Sári községhez tartozó Alsó és Felső-Besnyő pusztán.

A rabgazdaságokat sajátos körülmények jellemezték, hiszen az elítéltek szigorú, a társadalom, és közvetlenül a helyi lakosság biztonságát garantáló, szeparált őrzéséről is gondoskodni kellett. Az őrszolgálat jogszabály szerint kidolgozott helyi szabályzata alapján, ellenőrzés mellett történhetett a személyek ki és beléptetése, az áruk, anyagok, termékek mozgása. A rabgazdaságok működése ugyanakkor munkalehetőséget is jelentett a helyi, környékbeli lakosságnak, pl. éppen az őrszolgálat terén. A zárt működés eredményeként köztudottan kevés információval találkozhatott a széleskörű nyilvánosság, azaz rendkívüli eseménynek kellett ahhoz történnie, hogy az újságok hasábjaira kerüljenek a gazdaságok.

A termelés során számolni kellett azzal az adottsággal is, hogy az elítéltek – bár általában szívesen mentek külső munkára, de – a mezőgazdasági munkához szükséges megfelelő szakképzettséggel, gyakorlattal nem rendelkeztek. Azaz a célszerűen egyszerű, betanítható termelési eljárások voltak a jellemzőek. A baleset- és életveszéllyel járó helyzeteket kerülni kellett, az elítéltek foglalkoztatása életbiztosítás-kötési kötelezettséggel járt.

A Királyi Országos Gyűjtőfogház béruradalma, az Alsó- Felső-Besnyő-pusztai gazdaság az 1925. november 24-én, a Magyar Királyi Igazságügyi Minisztérium és a Dunamelléki Református Egyházkerület között kötött haszonbérleti szerződéssel összesen 1520 kat. hold 325 négyszögöl területre jött létre. A szerződés tartama 1925. október 1-től kezdődő 12 év, melyet az 1937. évi lejáratkor meghosszabbítottak. A birtok eredendően Madas Károly (1814-1901) hagyatékából került a reformátusok tulajdonába még 1903-ban, akinek fia, Babádi Sándor (1858-1903) örökös nélkül hunyt el. A teljes területe összesen 1988 kh, melyet már 1925 előtt is bérbeadással hasznosított az egyházkerület, ahogyan a gazdasághoz kapcsolódó vadászati jogot is. A bérlők magánszemélyek voltak, akikkel gyakorta alakult ki peres jogviszony a bérleti díj fizetésének késedelme vagy elmaradása miatt. Ezért érthető, hogy az állami megkeresés gyorsan támogatókra talált az egyházkerület közgyűlésében. Mint ahogyan a számok mutatják, a szerződés 1925-ben nem a teljes birtokra kötött, egyrészt azért, mert az egyházkerület házi kezelésben megtartotta az erdőket és a földadó alá nem eső egyéb területeket (út, árok, csatorna, mocsár stb.), másrészt a Nagyatádi-féle földreform végrehajtása során mintegy 200 holdon, 1924. október 1-től az Országos Földbirtokrendező Bíróság a 14.339-1924. számú ítéletében kijelölt területeken kishaszonbérleteket alakított ki.

A birtokot a már működő rabgazdaságok jövedelméből látták el az induláshoz szükséges felszerelésekkel, a kezelésre az Országos Gyűjtőfogház kapott megbízást.

Az uradalom gazdálkodásának fontos örökítője az Országos Mezőgazdasági Címtár 1936. évi adatállománya, mely szerint a Királyi Országos Gyűjtőfogház béruradalma 1936-ban már mind az 1988 kh, - jelentős hányadban Sári községhez tartozó - határrészen gazdálkodott. (Ez az adatsor azonban megtévesztő, mert a teljes egykori Madas birtokra vonatkozik, holott a házi kezelésű területek és a kishaszonbérletek továbbra sem tartoztak a rabgazdasághoz.)

A székhelyhez a felsődabasi posta volt a legközelebbi, míg a telefonközpont Alsódabason működött (tel.: Alsódabas 6). Ugyancsak Alsódabason volt elérhető a legközelebbi vasútállomás. A szerződéssel bérbe adott gazdaságot Szigethy Ferenc okleveles gazda vezette intézőként. Az uradalom 622 kh szántóból, 1 kh kertből, 952 kh rétből, 38 kh legelőből, 244 kh erdőből, 78 kh nádasból, és 53 kh egyéb területből tevődött össze. Területe sík, kisebb hullámokkal, jellemzően homok talajféleséggel. A teljes gazdaság 13.242 pengő aranykorona-értéket képviselt.

A kamarai címtár elsősorban a szántóterületek műveléséről örökített meg adatokat. E szerint főleg árpat, kukoricát és burgonyát termeltek, a munkálatokat hazai, MÁVAG gyártású, traktor és cséplőgép segítette. Erdemi információt kapunk vadászati vonatkozásban is: a terület apróvadban, nyúlban, fácánban és fogolyban volt gazdag.

További kamarai adatok híjával a gazdaság szerkezetéből vélelmezhetjük, hogy a nagyterületű rét, legelő területek jelentős állattartással párosultak. Ezt támasztja alá pl. egy 1937. évi versenytárgyalási hirdetmény, melyet szarvasmarha istálló építéséhez szükséges faanyag szállítására írtak ki, majd az egyházkerület 1940. november 21-i jegyzőkönyve már a sertéstartást szolgáló épületek építésének befejezéséről ad számot:

„Sári birtok

A sári-i birtoknak az 1939. évi közgyűlés elé terjesztett jelentésben foglalt állaga változatlan. A bérlő, a m. kir. kincstár befejezte a sertéshizlalásra és tenyésztésre szolgáló épületet. Az egyházkerület 5000 pengős hozzájárulásával felépítette a tisztí lakást, amelyet négy szobájával és mellékhelyiségeivel kifogástalan állapotban a gazdaságot vezető főintéző használatba vett. Szükséges még ezen birtokon két hídgyűrű beszerzése, valamint új intézői lak körüli kert bekerítéséhez mintegy 400 fm. drótháló, amelyből 140 fm-t és az összes kerítés munkálatait a kincstár vállalja. A bérlő fizetési kötelezettségeinek eleget tett. A kishaszonbérlők hátraléka 1663 P. Ennek behajtása folyamatban van.”

Az 1941. november 20-i jegyzőkönyvből a pontos területi adatokról és a bevételekről tájékozódhatunk:

„A sári birtok, a Madas Károly alap. Állagában vagy viszonyaiban az előző évihez viszonyítva nem változott. 1955,15 kat. holdnyi területéből 1367,37 kat. hold a m. kir. igazságügyi minisztérium bérlete; 262,30 kat. hold kishaszonbérlet és 325,48 kat. hold a házi kezelésben tartott erdő és az ehhez kapcsolt részek.

A kincstári bérlet nettó bevétele volt 23.363,95 pengő, a kishaszonbérlők bruttó befizetése 4.455,74 pengő, hátralékuk pedig 973,86 pengőre apadt. A házi kezelésbe vont erdő bruttó bevétele 24.867,50 pengő volt.

Az intéző lak kertje és udvara bekerítésére a múlt évi közgyűlés által engedélyezett drótkerítés elkészült, melyhez az alapítvány 387,62 pengővel járult hozzá. A sári-i róm. kat. kegyúri plébánia tatarozása még folyamatban van.”

A Dunamelléki Református Egyházkerület 1943. évi jegyzőkönyve rögzíti, hogy az Igazságügyi Minisztérium 3 darab vasbeton toronysíllót létesít, mely kb. 2500 mázsa takarmány tárolását teszi lehetővé.

A fogvatartottak őrzését lovas őrszolgálat látta el, magas fokú biztonsággal, ugyanis csak egyetlen körözési hirdetményből derül ki sikeres szökés. Ekkor egy 30 éves, jövedéki kihágás (illegális italmérés) miatt elítélt fogvatartott távozott engedély nélkül ismeretlen helyre.

Rögzíteni szükséges, hogy uradalom gazdálkodása a második világháború időszakában felállított és működtetett felsődabasi munkaszolgálatos táborral nem állt kapcsolatban.

A gazdaságot a II. világháború utáni átfogó társadalmi változás keretében, az 1945. évi VI. törvénycikk alapján államosították, területei az újonnan kialakított Felsőbabádi Állami Gazdaság kezelésébe kerültek. Az 1990. évi rendszerváltás után privatizáció következett, a területek kárpótlási árveréseken találtak gazdára, a központi major épületeit is magánosították.

Az egykori uradalom emléke nemcsak a szép korúak emlékében él, a fiatalok érdeklődését mutatja, hogy Balog Ádám építész 2014-ben, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen Hauszmann-díjas hallgatói tervet készített „Tájlabor – mezőgazdasági és tájkatató bázis Dabason” címmel az egykori rabgazdaságról.

Összességében a Királyi Országos Gyűjtőfogház béruradalmának 1925-1945 közötti működése egyedi fejezete településünk helytörténetének. Története megőrkítést érdemel, hiszen kiválóan gyarapítja értéktárunk agrár- és élelmiszergazdaság fejezetét.

Bibliográfia

Balázs Mihály: 2014-es Hauszmann-díjasok. Építészfórum, 2014. 10. 28. 13:39. <https://epiteszforum.hu/a-2014-es-hauszmann-dijasok>

Balog Ádám: Tájlabor – mezőgazdasági és tájkatató bázis Dabason. Hauszmann-díjas hallgatói terv. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, 2014.

Czagányi László (szerk.): Ezer dabasi pillanat. Pressman Nyomdaipari Bt., Dabas, 2010. p. 209, 210, 212, 233, 403-405.

Dunamelléki Református Egyházkerület Jegyzőkönyve 1926. 1926. október 16. Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1926. p. 74, 75, 76, 83, 84, 85, 93, 99, 204, 237, 241.

A Dunamelléki Református Egyházkerület Jegyzőkönyve 1927. 1927. október 21. Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1927. p. 97, 98, 118, 119, 129, 135, 241, 242, 248, 249.

A Dunamelléki Református Egyházkerület Jegyzőkönyve 1930-1933. Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1933.

1930. november 22. p. 53, 56, 129, 164, 166, 167, 175, 176, 208.

1931. november 14. p. 63, 65, 66, 67, 68, 69, 205.

1932. november 19. p. 78, 79, 80, 146, 147, 154, 180.

1933. november 18. p. 62, 63, 69, 151, 154, 155, 157, 159, 160, 190.

A Dunamelléki Református Egyházkerület Jegyzőkönyve 1934-1936. Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936.

1934. november 17. p. 107, 114, 115, 130, 131, 134, 135, 136, 137, 190, 195, 198, 229,
 1935. november 16. p. 108, 109, 110, 112, 114, 115, 116, 184, 185, 187, 188, 225.
 1936. november 19. p. 119, 120, 121, 123, 125, 127, 128, 158, 171, 172, 218.
 A Dunamelléki Református Egyházkerület Jegyzőkönyve 1939. 1939. november 23. és 24.
 Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1939. p. 164, 165, 208.
 A Dunamelléki Református Egyházkerület Jegyzőkönyve 1940-1942. Bethlen Gábor Irodalmi
 és Nyomdai Rt., Budapest, 1942.
 1940. november 21. és 22. p. 126, 127, 128, 142, 146, 150, 171, 180, 242.
 1941. november 20. p. 183, 187, 191, 194, 195, 204, 205.
 1942. november 19. p. 93, 189, 192, 193, 195, 212, 213.
 A Dunamelléki Református Egyházkerület Jegyzőkönyve 1943. 1943. november 25-iki ülés.
 Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1943. p. 181, 182, 183, 184.
 Dr. Gesztelyi Nagy László, vitéz Czeglédy Béla, Kiss Elemér, dr. Ormándy János, Wittner
 Ernő (szerk.): Országos Mezőgazdasági Címtár II. Duna-Tisza köze. Kaposvár, 1936. p. 268,
 357, 365, 368, 467, 479, 487, 515, 545.
 Kalmár László: Tájlabor – mezőgazdasági és tájkutató bázis Dabason. Építészfórum, 2014.
 11. 05. 13:50. <https://epiteszforum.hu/tajlabor-mezogazdasagi-es-tajkutato-bazis-dabason1>
 Kimutatás az ismeretlen helyre költözött és jövedéki kihágás miatt körözött egyénekről.
 Pénzügyi Közlöny, 1935. november 10. p. 381.
 Dr. Karay Pál: A rabmunka. Budapest, 1927. p. 52, 60, 73.
 N. Császi Ildikó: Dabas helynevei - Magyar Névtani Dolgozatok 104. Budapest, 1992. p. 32,
 41, 101.
 Dr. Petri Edit: Adalékok a négy község történetéhez 1872-1944. In: Dr. Petri Edit – Dr.
 Torzsa István (szerk.): Tanulmányok a 700 éves Dabas történetéből. Dabas, 1975; pp. 151-
 245. (172, 183)
 Statisztikai évkönyv 1923-1925: A minisztériumok működése - 9. M. kir.
 igazságügyminisztérium. Athenaeum Rt., Budapest, 1928. p. 224.
 Versenybírálati hirdetmény. Fővárosi Közlöny, 1937. október 22. p. 1806.

Összeállította: Valentyik Ferenc